

Гуменюк О.М.

УДК 398.838 (=512.145)

ЛІРИЧНІ Й ЕПІЧНІ АСПЕКТИ ПОЕТИКИ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПІСНІ «ОН БИРИНДЖИ АЙЛАРДА ГОРЮНДИ ДАГЪЛАР»

Анотація. У статті досягається художній світ кримськотатарської фольклорної пісні, насамперед така риса її поезики як поєднання ліричних та епічних аспектів. Дослідниця відзначає здобутки фольклористів у царині фіксації й вивчення кримськотатарської народної пісні, наголошує на значенні ґрунтовних фольклористичних збірників Я. Шерфедінова, Іл. Бахшиша, Ф. Алієва, які є надійною джерельною базою вивчення пісенного фольклору кримських татар.

Основна увага приділяється тематичним мотивам та особливостям поезики пісні «Он биринджи айларда горюнди дагълар» («На одинадцятий місяць прозирнули гори»). Проникливе осягнення людських печалей і радостей; туга розлуки з рідною землею й коханою дівчиною; передача широкої гами почуттів, тонких настроєвих відтінків, неабияке інтонаційне багатство; мальовнича метафоричність та символічна сконденсованість лаконічної образності; динамічний розвиток ліричного сюжету, за яким виразно вгадуються обриси сюжету фабульно-оповідного; стрункість та вигадливість композиції; система експресивних повторів, яка посилює орнаментальність і чітку злагодженість викладу; вишукана звукова й ритмічна організація – такі провідні особливості поетичного світу цієї кримськотатарської народної пісні.

Ключові слова: кримськотатарський фольклор, пісня, тематичний мотив, поезика, ліричні й епічні аспекти.

Аннотация. В статье постигается художественный мир крымскотатарской фольклорной песни, прежде всего такая черта ее поэтики как сочетание лирических и эпических аспектов. Исследовательница рассматривает достижения фольклористов в сфере фиксации и изучения крымскотатарской народной песни, подчеркивает значение фундаментальных фольклористических сборников Я. Шерфедина, Ил. Бахшыша, Ф. Алиева, являющихся надежной основой изучения песенного фольклора крымских татар. Основное внимание уделяется тематическим мотивам и особенностям поэтики песни «Он биринджи айларда горюнди дагълар» («Лишь на одиннадцатый месяц показались горы»).

Проникновенное постижение людских печалей и радостей, грусть разлуки с родной землей и любимой девушкой, передача широкой гаммы чувств, тонких оттенков настроения преобладают в этом фольклорном произведении. Интонационное богатство, живописная метафоричность и сконденсированная символика лаконичной образности, динамическое развитие лирического сюжета, за которым явственно угадываются черты сюжета фабульного, стройность и изысканность композиции, система экспрессивных повторов, усиливающая орнаментальность и четкую слаженность изложения, эффектная звуковая и ритмическая организация – такие основные особенности поэтического мира этой крымскотатарской народной песни.

Ключевые слова: крымскотатарский фольклор, песня, тематический мотив, поэтика, лирические и эпические аспекты.

Summary. The artistic world of the folk song by Crimean Tatars, first of all such feature of its poetic as unity of lyrical and epic aspects is investigated in this work. The authoress of the investigation accentuates the importance of lyric song in the genre system of the national folklore. The exploreress considers the acquisitions by the folklorists in the branch of the fixation and studying of the Crimean folk songs, particularly the works by Alexey Olesnytsky, Arkady Konchevsky, Murtaza Velidzhanov and others. She emphasizes the importance of the fundamental collection by Yahya Sherfedinov, which was edited in Tashkent in 1979, also the anthologies by Fevzi Aliyev, Ilyas Bakhshysh, which were appeared in Simferopol in 2001 and 2004. These works make up a solid base for the studying of the song folklore by Crimean Tatars.

The authoress of the research pays a special attention on the thematic motives and poetic peculiarities of such song as “On birinci aylarda goriinci dağlar” (“The hills appeared only after eleven months”). She writes about prevailing of sad motives in this song. But these sad motives do not produce any oppressive effect. Marked by poetical grace, they conceal in themselves a great charge of the catharsis and have a therapeutic effect. The fare unknown creators of this song probably felt this effect when they had poured out their troubles and grieves into them. And now the singers and the hearers continue to feel it.

A penetrative comprehension of human sorrows and pleasures; a translation of a broad scale of feelings and of slender tins of mood; richness of different tonalities; picturesque metaphors and concentrated symbols in a laconic figurative manner; a dynamic development of a lyric plot, where one can guess contours of a narrative topic; slenderness and refinement of composition (successive, retrospective or mosaic); a system of expressive reiterations, which reinforce an ornamental concord of exposition; an effective sound and rhythmic organization – such are the main peculiarities of the poetic world of this folk song Crimean Tatars.

Key words: folklore by Crimean Tatars, song, thematic motive, poetics, lyrical and epic aspects.

Кримськотатарська народна лірична пісня чи не найбільш вивчений жанр національного фольклору. Своєрідність поезики кримськотатарської народної ліричної пісні відзначали в своїх працях такі фольклористи як Олексій Олесницький [9], Аркадій Кончевський [8], Муртаза Веліджанов [4]. Цьому питанню присвячено й ряд моїх досліджень [див.: 5; 6; 7]. Однак взаємодія ліричних та епічних аспектів у художньому світі кримськотатарських народних пісень ще не стала предметом ґрунтовного наукового вивчення. Певною мірою заповнити цю прогалину покликана ця стаття. Вельми прикметна під означеним кутом зору є пісня «Он биринджи айларда горюнди дагълар» («Лиш на одинадцятий місяць прозирнули гори»), яка й стала основним об'єктом дослідження в цій розвідці.

ЛІРИЧНІ Й ЕПІЧНІ АСПЕКТИ ПОЕТИКИ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПІСНІ
«ОН БИРИНДЖИ АЙЛАРДА ГОРЮНДИ ДАГЪЛАР»

Пісня «Он биринджи айларда горюнди дагълар» є одним з якривиз зразків поетичної мариністики, доволі поширеної в кримськотатарській фольклорній ліриці. Для цього твору характерне відтворення загрозливої для корабля і його команди морської бурі й піднесення експресивних пейзажних картин до символічних вимірів. Тут маємо значно більше конкретних реалій, аніж в інших подібних піснях, чіткіше з'ясовано причини виразно окресленої тривоги. Одинадцять місяців, а може й більше ліричний герой разом з іншими моряками був відірваний від рідної сторони, його корабель, ледве відпливши від далекого порту, потрапив у густий туман, зрештою в жорстоку бурю, і коли після виснажливих блукань нарешті вдалині проглянулися гори, змученим, знесиленим, зневіреним подорожнім (в трюмах порожньо, жодних припасів не лишилося) вкрай складно, а може й неможливо дістатися, здається, вже такого близького берега. І лише ліричний герой попри несказанну скруту не втрачає надію врятуватись і побачити свою кохану, про яку не припиняв думати протягом усієї лихої мандрівки.

Тут ліричний сюжет дещо близький до епічного, йому притаманна певна оповідність, яка одначе цілком позбавлена епічної розміреності, спокою й пройнята суголосним відтворюваним морським пейзажам емоційним хвилюванням, зворушливою пристрасністю. Ця особлива схвилюваність відчутна вже в композиційній будові пісні. У першому куплеті раптова поява на морському обрії таких близьких і водночас іще таких далеких гір збуджує в серці ліричного героя насамперед палке жадання побачити кохану, про зустріч з якою мріялося повсякчас:

Он биринджи айларда горюнди дагълар,
Ириди, къалмады юреке ягълар,
Ириди, къалмады юреке ягълар.
Силяда севдигим, ах, чекиб агълар,
Асрет къыямете къалдым, нейлейим?
(Лиш на одинадцятий місяць прозирнули гори,
Тъохнуло серце, розтануло, як віск,
Тъохнуло серце, розтануло, як віск.
Там рідна, кохана моя, ах, страждає, плаче,
А я тут в журбі і муках, що вдіяти?) [10, с. 76-77].

У наступному куплеті – ретроспективна оповідь про поневіряння моряків до того, як вони угледіли вдалині сподівані гори, та з новою силою висловлене пристрасне прагнення будь-що побачити милу:

Уч Пуллудан чыкътыкъча, алды да бир думан,
Къалдым ол думан ичинде, алым яман,
Дерьялар чалкъанды бир хайли заман,
Медет, медет, медет, силяхи...
Эвеля къарайи, сонъра силяйи?
(Відпливаючи з Уч-Пуллу, ми втрапили в туман,
Туман пройняв усього мене, тяжко стало,
Море бушувало повсякчас...
Як же, як же, як же врятуватись,
Спершу берега сягти і врешті рідну стріти?) [10, с. 76-77].

Далі, в останньому куплеті, посилюється відчуття неймовірної скрути, в яку потрапили мореплавці. Погляд переноситься з вирування морської стихії на корабель, де панують втома та зневіра. Одначе ні втома, ні зневіра жодною мірою не стосуються настроїв ліричного героя, котрий завзято продовжує виявляти своє заповітне прагнення і, очевидно, думати всупереч усім злигодням про шляхи його втілення. Останні два рядки попереднього куплету знов повторюються, набувають ознак промовистого рефрену.

Гемимизнинъ амбары боштыр, даянмаз,
Йигитлер гъафлет де, гъафлет, уянмаз,
Йигитлер гъафлет де, гъафлет, уянмаз.
Медет, медет, медет, силяхи...
Эвеля къарайи, сонъра силяйи.
(Трюми нашого корабля спорожнілі, без харчів,
Молодці змарнілі, змарнілі ще й непробудні,
Молодці змарнілі, змарнілі ще й непробудні.
Як же, як же, як же врятуватись,
Спершу берега сягти і врешті рідну стріти) [10, с. 76-77].

Динамічна композиція твору невіддільна від передачі інтенсивності переживань ліричного героя, тут і гостре відчуття драматизму теперішнього моменту, і ретроспективний погляд у минуле, й надія на завтрашній день. Хвили описів скрути й зневіри чергуються з хвилями передачі неухильного прагнення не коритися гірким обставинам.

Фінал пісні відкритий. Але оскільки виклад в ній ведеться від імені ліричного героя, то можна припустити, що ліричний герой таки знайшов спосіб здолати скруту й щасливо дістатися берега.

Пристрасний ліризм пісні, пов'язаний з «я» героя-оповідача, з його особистими душевними прагненнями, явно превалює над згаданою оповідністю, за якою криється «ми» («гемимизнинъ – нашого корабля»). Оповідь про небезпечне плавання подається щоразу кількома промовистими штрихами і тут же змінюється окресленням внутрішнього стану ліричного героя. Цей стан розкривається за допомогою

своєрідної та влучної образності: «Ириди, кьалмады юрекде ягьлар» («Розтануло, розплилося серце, як жир»); «Кьалдым ол думан ичинде» («Туман пройняв усього мене»). Особлива динаміка, зумовлена чергуванням оповідності й експресивного ліризму, увиразнюється також пружним ритмом. Ритмічну основу пісні становлять рядки зі здебільшого розділеними цезурами двома трискладовими стопами й однією п'ятискладовою, які завершуються ударними чи майже ударними складами (наприклад: Ириди / кьалмады / юрекде ягьлар). Коли така чіткість порушується, то це порушення, хоч і дещо вуалюється розспівуваннями в музичному тексті, все ж пов'язане з передачею особливого душевного сум'яття, як-от в останньому рядку першого куплету («Асрет кьяямете кьалдым, нейлейим»), чи навпаки з акцентованою емоційною напругою й цілеспрямованістю, як-от в передостанніх рядках наступних куплетів («Медет, медет, медет, селяхи»). Точність, навіть ударність рим, характерна для всіх трьох куплетів, так само часом промовисто порушується, зокрема в тому ж таки щойно наведеному останньому рядку першого куплету, в якому окреслюється певна збентеженість і розгубленість. Вельми вишукана рима в останніх рядках другого й третього куплетів (*селяхи – селяйи*) – тут маємо ніби переборення неточності, суголосне внутрішній нескоримості ліричного героя; знаменує це переборення також поява точної внутрішньої рими в останньому рядку (*кьарайи – селяйи*). Важливу роль в посиленні емоційної виразності пісні відіграють також інші внутрішні співзвуччя (*Ириди, кьалмады; Селяда севдигим; Асрет кьяямете* тощо), система повторів рядків та окремих слів (чого варте хоча б оце навальне: *Медет, медет, медет...*), афористична пружність фраз (*Эвеля кьарайи, соньра селяйи*).

Ми детально розглянули варіант, вміщений у збірнику Я. Шерфеджінова. Інші варіанти пісні, вміщені в збірниках Іл. Бахшиша та Е. Налбандова [2, с. 261], Іл. Бахшиша [3, с. 64], Ф. Алієва [1, с. 54–55], мають більш точну ритміку, регулярніші повторення рядків, що дає змогу трактувати останні рядки строф як приспіву, стабільно чітке римування. Скажімо, згадана точність внутрішньої рими в останньому рефренному рядку у варіанті Іл. Бахшиша суттєво посилюється: *Эвеля селяйи, соньра селяйи* (берег – менш поширений значеннєвий відтінок синонімів *кьара, сия*, які звичайно перекладаються як *чорний*). Разом з тим у цих варіантах не так чітко протиставлено епічну оповідність та ліричну експресивність, не так явно виражено драматизм становища ліричного героя. Ці варіанти переважно про радість повернення додому після тяжкої подорожі, про передчуття щасливої зустрічі з коханою після довгої розлуки. Якщо у варіанті Ф. Алієва збережено рядки про спорожнілі трюми корабля й послуле товариство («Тайфалар уйкьуда кьалды»), то у варіантах Е. Налбандова та І. Бахшиша після того, як розвіявся туман, на корабель прилітає голуб («Бир гогерджин кельди») як передвісник щасливого повернення до рідного берега.

Поєднання епічних та ліричних аспектів характерне й для поезики інших кримськотатарських народних пісень, зокрема історичних, солдатських, переселенських. Тут маємо ще широке поле для досліджень.

Джерела та література

1. Алієв Ф. М. Антология крымской народной музыки – Кьырым халкь музыкасынынъ антологиясы / Ф. М. Алієв – Симферополь: Крымское уч-пед. гос. и-во, 2001. – 600 с.
2. Бахшыш И. Кьырымтатар халкь йырлары / Топлагъан ве тертип эткенлер Бахшыш И., Налбандов Э. – Акъмесджит: Таврия, 1996. – 448 с.
3. Бахшыш И. Кьырымтатар халкь йырлары / Тертип этиджи Бахшыш И. – Симферополь: Кьырым девлет окъув-педагогика нешрияты, 2004. – 384 с.
4. Велиджанов М. Кьырымтатар халкь йырларынынъ сёзлери акъкъында // Кьырымтатар халкь йырлары / Ил. Бахшыш, Э. Налбандов. – Акъмесджит: Таврия, 1996. – С. 5–57.
5. Гуменюк О. Меджбур олдым мен бир гуле – Взля у бран мене троянда: Поетичний світ фольклорного пісенного жанру – макаму: Наукове дослідження / Ольга Гуменюк. – Симферополь: Світ, 2008. – 152 с.
6. Гуменюк О. Учъ кьаранфиль – Три гвоздики. Журливі мотиви в кримськотатарській народній пісні кохання: Монографічне дослідження / Ольга Гуменюк. – Симферополь: Кримнавчпедвидав, 2011. – 120 с.
7. Гуменюк О. Увада учан телли турна – В небі лине ключ журавлів. Художнє осягнення драматизму любовних стосунків у кримськотатарській народній пісні: Монографічне дослідження / Ольга Гуменюк. – Симферополь: Кримнавчпеддержвидав, 2012. – 176 с.
8. Кончевский А. Песни Крыма / Собраны и записаны А.К. Кончевским – Москва, 1929. – 50 с.
9. Олесницкий А. Песни крымских турок. Текст, перевод и музыка / Алексей Олесницкий / Под ред. Вл. Гордлевского. – Москва, 1910. – 85 с.
10. Шерфединов Я. Звучит кайтарма – Яньрай кайтарма / Ягья Шерфединов. – Ташкент: Изд-во л-ры и и-ства им. Г. Гуляма, 1979. – 232 с.